

SELÇUKLU VE ERKEN OSMANLI DÖNEMİNDE VEFÂİYYE TARİKATI

Haşim ŞAHİN*

Özet

Türkiye Selçuklu ve erken Osmanlı devri tasavvuf düşüncesinin şekillenmesinde en belirleyici tarikatlardan birisi olan Vefâiyye XI. asırda Irak'ta yaşadığı bilinen Tacü'l-Ârifin Seyyid Ebu'l-Vefâ el-Bağdâdî (ö. 501/1107) tarafından kurulmuştur. Tarikat, ilerleyen dönemde Irak, Suriye ve Anadolu'yu içine alan geniş bir coğrafyada etkili olmuştur. Vefâiyye tarikatını Anadolu'nun bilhassa orta ve doğusundaki kısımlarda yaşayan Türkmen zümreleri arasında popüler hale getiren şahsiyet, günümüz Alevi geleneğinde de büyük saygı gören Dede Garkın'dır. Onun halifelerinden Baba İlyas el-Horasânî de şeyhi gibi konargöçer Türkmen ve Kürt aşiretleri arasında büyük itibar kazanmış, bununla birlikte Türkiye Selçuklu yönetimine karşı çıkardığı meşhur Babâiler İsyanı ile adını daha fazla duyurmuştur. Selçuklu yönetimini siyasi bakımdan zor durumda bırakan bu isyan kanlı bir şekilde bastırılınca, isyana katılan Vefâî dervişler de devlet tarafından sıkı bir takibata uğrayınca uç bölgelerinde bulunan, Selçuklu merkezî otoritesinin daha zayıf olduğu Türkmen beyliklerinin topraklarına kaçmışlar, faaliyetlerini bu beylikler bünyesinde sürdürmüşlerdir. Vefâiyye XIV. asırdan itibaren Osmanlı topraklarında da temsil edilmiştir. Tarikatın Osmanlı topraklarındaki ilk temsilcisi Şeyh Edebalı'dır. Bu zâtın beyliğin kurucusu Osman Gazi'nin kayınpederi olması tarikatın Osmanlı Beyliği'nin kuruluşundaki etkisini görmek açısından önemlidir. Vefâiyye sonraki yıllarda Geyikli Baba, meşhur Osmanlı tarihçisi Aşıkpaşazâde ve onun damadı Seyyid Velâyet tarafından Osmanlı coğrafyasında temsil edilmiştir. Tarikat, tıpkı Erdebiliyye gibi başlangıçta sünnî bir karakter arz ederken, bilhassa göçebe Türkmen zümreleri arasında yayılmasından sonra gayrisünnî bir yapıya bürünmüştür. Bununla birlikte Aşıkpaşazâde ve Seyyid Velâyet örneklerinde görüldüğü üzere Osmanlı klasik döneminde hâlâ Sünnî geleneği temsil eden şeyhlerin mevcudiyeti de bilinmektedir.

Anahtar Kelimeler: Seyyid Ebu'l-Vefâ el-Bağdâdî, Dede Garkın, Babâiler İsyanı, Şeyh Edebalı, Seyyid Velâyet, Menâkıb-ı Tacü'l-Ârifin

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Sakarya/Türkiye,
hasimsahin@gmail.com.
DOI:10.12973/hbvd.70.112.

THE WAFĀ'İYYA ORDER IN THE SELJUK AND EARLY OTTOMAN PERIOD

Abstract

The Wafā'īyya, one of the most distinctive sects in shaping the idea of Sufism during the Seljuk and early Ottoman era was found by Tāj al-Ārifin Sayed Abu'l-Wafā al-Baghdādī known to have lived in Iraq in XI. century. The sect, in the subsequent period, was effective in a wide geographic area encompassing Iraq, Syria, and Anatolia. Dede Garkin, who is still a respected man in Alawi tradition, is the person making the Wafā'īyya a popular sect in Anatolia, especially among the Turkomans living in central and eastern parts. One of his caliphs, Baba İlyas al-Horasānī have also gained great reputation among the nomadic Turkoman and Kurdish tribes as his sheikh and became more known with the notorious Babais Revolt against Seljuk State. While this revolt, leaving Seljuk in a difficult position politically, was put down gorily and Wafā'ī dervishes subjected to a strict prosecution by the state, they fled to the territory of Turkoman begs where the central authority was weak and continued their activities under those regions. The Wafā'īyya began to be represented in the Ottoman lands from XIV. Century to XVI. Century. Sheikh Edebalı was the first representative of the sect in Ottoman lands. As Othman Beg's father in law, founder of the Ottoman Empire, Sheikh Edebalı was very effective in the foundation of empire. The Wafā'īyya, in the subsequent years was represented by Geyikli Baba, a famous Ottoman historian Ashik Pasha-zāda and his son in law Sayed Walayāt in Ottoman lands. While the sect originally offered a Sunni character just like Ardabilī order, after especially spread around the nomadic Turkoman tribes, it took a heterodoxe structure. However, as it can be seen with the samples of Ashik Pasha-zāda and Sayed Walayāt, it is known that during the Ottoman classical era, there were still sheikhs representing sunni tradition.

Keywords: Sayed Abu'l-Wafā el-Baghdādī, Dede Garkin, Babais Revolte, Sheikh Edebalı, Sayed Walayāt, Manākib-i Tāj al-Ārifin

1. Giriş

Vefā'īyye tarikatı Türk tasavvuf tarihinin bilhassa Selçuklu ve erken Osmanlı devirlerindeki seyrinin şekillenmesinde büyük pay sahibi olmuştur. Tarikat, XII. ve XV. asırlarda Irak, Suriye ve Anadolu'yu içine alan oldukça geniş sayılabilecek bir coğrafyaya yayılmıştır. Gerek Türkiye Selçukluları devrinde gerekse Osmanlı Beyliği'nin ilk yıllarında hatırı sayılır bir nüfuza sahip olmasına rağmen, Hasan Yüksel'in Türkiye Selçuklu döneminde yaşamış bazı Vefāi şeyhlerine dair üç makalesi ve son yıllarda Ahmet Yaşar Ocak tarafından yapılan bazı yayınlar haricinde tarikatın önemine dair pek fazla araştırma yapılmadığı ve bu hususun gözden kaçırıldığı görülür. Bu makalede Vefā'īyye tarikatının kuruluşu, Türkiye Selçukluları dönemindeki bazı Vefāi şeyhlerinin faaliyetleri, iktidar zümreleri ile ilişkileri ve Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde Vefāi dervişlerinin etkisi üzerine temel bilgiler verildikten sonra, tarikatın inanç esasları, karakteri ve etkileri üzerinde durulacaktır.

Vefâiyye tarikatı, hayatı hakkında bugün ne yazık ki mevcut olmayan çok sayıda menâkıbname kaleme alındığı bilinen Tacü'l-Arifin Seyyid Ebu'l-Vefâ el-Bağdâdî tarafından kurulmuştur. Seyyid Ebu'l-Vefâ el-Bağdâdî'nin hayatına dair mevcut en önemli kaynak Şihabüddin Ebu'l-Hudâ Ahmed b. Abdülmü'nim eş-Şebri el-Vâsıtî'nin yazdığı *Tezkiretü'l-Muttakîn ve Tabsıratu'l-Muktedin* isimli iki ciltlik Arapça menâkıbnamedir. Bu eser, XVI. Asırda yaşamış, Vefâî geleneğine mensup olmakla beraber aynı zamanda Zeyniyye şeyhlerinden birisi olan Seyyid Velâyet'in isteği üzerine tek cilt halinde özetlenerek *Menâkıb-ı Seyyid Ebu'l-Vefâ* adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

2. Tacü'l-Ârifin Seyyid Ebu'l-Vefâ el-Bağdâdî ve Vefâiyye'nin Ortaya Çıkışı

Menâkıbnâme'de belirtildiğine göre, asıl adı Muhammed b. Muhammed olan ve soyu İmam Zeynelabidin'e dayanan Ebu'l-Vefâ, 12 Receb 417/29 Ağustos 1026'da Irak sınırları içinde doğmuştur (Terceme-i Menâkıb-ı Seyyid Ebu'l-Vefâ, nr. 2427, vr. 10b). Aile başlangıçta Irak'taki Zabala bölgesinde yaşamakta iken, burada seyyidlerin uğradığı bir takibat yüzünden babası Seyyid Muhammed, Kusân bölgesine kaçarak Benû Nercis isimli Kürt kabilesine sığınmıştır. Kaynaklarda bu takibat hakkında bilgi verilmemektedir. Seyyid Muhammed, Kusan bölgesine yerleştikten sonra bu bölgede yaşayan Kürt ailelerinden birine mensup bir kız ile evlenmiş, bu izdivaçtan Seyyid Ebu'l-Vefâ dünyaya gelmiştir. Annesinin mensup olduğu millet dolayısıyla Seyyid Ebu'l-Vefâ'yı köken olarak yarı Arap yarı Kürt kabul etmek gerekir (Göl-pınarlı, 1992: 48; Ocak, 2006: 122-123; Şahin, 2012: 600). Seyyid Ebu'l-Vefâ ilk tahsilini Bağdad'da yapmış, ardından devrinin önde gelen ilim merkezlerinden birisi olan Buhara'ya gitmiş ve burada dinî ilimler sahasında eğitim görmüştür. Eğitimini tamamladıktan sonra tekrar Bağdad'a dönmüş, burada tasavvufa meylederek Şeyh Ebu Muhammed Abdullah b. Talha eş-Şenbekî'nin manevi terbiyesi altına girmiştir.

Menâkıb'da Şeyh Ebu Muhammed Şenbekî'nin, daha küçük yaşından itibaren Ebu'l-Vefâ ile ilgilendiği, bu ilgiden oldukça memnun kalan Seyyid Ebu'l-Vefâ'nın da annesinden izin alarak şeyhin yanına gittiği ifade edilmektedir (Terceme-i Menâkıb-ı Seyyid Ebu'l-Vefâ, nr. 2427, vr. 11a-12b). Şa'rânî'nin övgü dolu ifadelerinden Şeyh Muhammed Şenbekî'nin yaşadığı dönemde Irak'taki şeyhlerin en büyükleri arasında kabul edildiği anlaşılmaktadır (İmam Şa'rânî, 1969: 391). Ulu, arif, keramet ve güzel hal sahibi bir şahsiyet olarak tasvir edilen Şeyh Muhammed Şenbekî, tasavvufi eğitimini cezbeli yapısı ve sert karakteri ile tanınan Ebu Bekir b. Hevaz el-Hevârî el-Betâihî'nin yanında tamamlamıştır (Terceme-i Menâkıb-ı Seyyid Ebu'l-Vefâ, nr. 2427, vr. 17b-18a; İmam Şa'rânî, 1969: 391-394). Tasavvuf yoluna meyletmeden önce tıpkı şeyhi Ebu Bekir el-Hevârî gibi eşkıyalık yapan Şeyh Muhammed Şenbekî'nin, manevi eğitimini tamamladıktan sonra takvaya düşkün ve şer'i hükümlere son derece riayetkâr olduğu ifade edilir. Şeyh Şenbekî kısa

sürede bölgedeki nüfuzunu artırmış çok sayıda mürid yetiştirmiştir. Onun yetiştirdiği halifeleri başta Vefâilik olmak üzere, Rifâilik ve Kadirilik gibi tarikatlara da doğrudan yahut dolaylı olarak etki etmişlerdir.

Böylesine önemli ve nüfuz sahibi bir şahsiyetin yanında tasavvufî eğitim gören Seyyid Muhammed şeyhinin büyük takdirini kazanmış ve şeyhi kendisine Ebu'l-Vefâ ünvanını vermiştir (Terceme-i Menâkıb-ı Seyyid Ebu'l-Vefâ, nr. 2427, vr. 14a). Mistik yapının oldukça güçlü olduğu bir dönemde Bağdad'da yaşadığı için el-Bağdadî nisbesini de taşıyan Ebu'l-Vefâ'nın bu şehirde kutb olarak anılan ve Tacü'l-Arifin mahlasını taşıyan ilk şahsiyet olduğu da rivayet edilmektedir (İmam Şa'rânî, 1969: 601). *Menâkıbnâme*'de şeyhin Tacü'l-Arifin ünvanını alışına bir kudsiyet havası verilmektedir. Burada anlatıldığına göre, Seyyid Ebu'l-Vefâ şeyhi ile birlikte üç gün üç gece sohbet ettikten sonra kendisinde bir takım manevi haller zuhur etmiş, son gece bütün âriflerin ve şeyhlerin toplandığı, hatta Hızır Aleyhisselam'ın da katıldığı bir mecliste, ilahi bir kudret ile Seyyid Ebu'l-Vefâ'nın başına gökten bir tâc inmiş ve bu duruma mecliste bulunan bütün meşâyihin şahit olmuştur. Bu şekilde şeyhin ilâhî bir iltifata mazhar olması, o andan itibaren kendisine Tâcü'l-Ârifin ünvanıyla anılmasını sağlamıştır (Terceme-i Menâkıb-ı Seyyid Ebu'l-Vefâ, nr. 2427, vr. 15a-16b).

Seyyid Ebu'l-Vefâ, Şeyh Muhammed Şenbekî'nin yanında sülûkunu tamamlayıp şeyhinden icazet aldıktan sonra irşad faaliyetlerine girişmiş, kısa zaman içerisinde döneminin en önemli şeyhlerinden birisi haline gelmiş, toplumun her kesimine mensup olduğu görülen müridlerinin sayısı bir hayli artmıştır. Öyle ki, bu müridler arasında on yedi sultanın bulunduğu bile rivayet edilir. Onun nüfuzundan çekinen Abbasi halifesi el-Kaim Biemrillah'ın, şeyhi sarayına çağırarak teftiş ettiğine dair kayıtlar abartılı kabul edilse bile, kazandığı güç ve prestiji göstermesi bakımından önemlidir (Ocak, 2006: 125). Aynı şekilde, *Menâkıbnâme*'de kendisine çok sayıda keramet atfedilmesi şeyhin halk ve geleneğine mensup dervişler nezdindeki itibarını ortaya koymaktadır. Bu keramet motiflerinde şeyhin, yukarıda bahsedildiği üzere unvan almasındaki ilahi iltifata benzer şekilde ilim öğrenmesinde de bu kez Hz. Peygamber'in mucizevi desteğine mazhar olduğuna vurgu yapılmaktadır. Rivayete göre, Seyyid Ebu'l-Vefâ, tahsilden önce Arapça bilmezken bir gece rüyasında Hz. Peygamber'i görür. Hz. Peygamber, Seyyid Ebu'l-Vefâ'ya ağzının yarını, yani tükürüğünü verir. Uyanır uyanmaz fasih şekilde Arapça konuşmaya başlar. Bu sebeple, "Kürt olarak yattım, sabahleyin Arap olarak kalktım" der (Gölpınarlı, 1992: 48). Bu ve buna benzer daha pek çok motif şeyhin değişik halk kesimleri üzerinde aynı derecede kuşatıcı bir etkiye sahip olduğuna dönük bir vurgu olarak da kabul edilebilir.

Kaynaklarda yer alan ifadelerden anlaşıldığına göre, Seyyid Ebu'l-Vefâ hayatının önemli bir bölümünü Irak coğrafyasında geçirmiş ve 83 yaşında olduğu halde

20 Rebiülevvel 501/8 Kasım 1107'de vefât etmiştir (Terceme-i Menâkıb-ı Seyyid Ebu'l-Vefâ, nr. 2427, vr. 10b-11a). Şeyhin fıkha dair bir risalesi ile tasavvufa dair *Hülâsâtü't-Tevhid* adlı bir eseri olduğu ifade edilmektedir.

Seyyid Ebu'l-Vefâ'nın kurduğu tarikat vefatından sonra onun adına nispetle Vefâiyye olarak anılmıştır. Tarikatın gerek silsilesi gerekse ritüelleri, usûl ve erkânı konusunda verilen bilgiler şimdilik yetersizdir. Vefâiyye'nin silsilesi hakkındaki genel görüş, tarikatın Şenbekiyye'nin bir kolu olduğu yönündedir (Tirningham, 1971: 49-50; Şahin, 2012: 600). Bununla birlikte, bazı araştırmalarda tarikatın Rifâiyye ile ilişkilendirildiği de görülür. Ancak bu bağlantı Şeyh Şenbeki'nin diğer halifesi Mansur el-Betâihî ile ilgili olsa gerektir. Zira Mansur el-Betâihî'nin, Seyyid Ahmed er-Rifâî'nin dayısı olduğu ve onun yetişmesinde büyük paya sahip olduğu bilinmektedir. Bu durum, sıklıkla tartışılan Vefâiyye-Rifâiyye ilişkisine de bir nebze olsun açıklık getirmektedir. Dolayısıyla, Vefâiyye'nin kronolojik olarak daha geç bir tarihte kurulan Rifâiyye'nin bir kolu gibi gösterilmesinde, yahut bazı Vefâî siyadetnâmelerinde Ahmed Rifâî'nin adının da zikredilmesinde başlangıçtaki bu yakınlığın ve akrabalık bağlarının etkili olduğu tahmin edilebilir. Nitekim, Haririzâde de Vefâiyye, Suhreverdiyye, Rifâiyye ve Ebheriyye'yi tek bir merkeze bağlamakta ve bu tarikatların Hevârîyye'nin alt kolları olarak kabul etmektedir (Haririzâde, vr. 263a).

Vefâiyye, Seyyid Ebu'l-Vefâ'nın vefatından sonra Ali b. el-Heyti, Ali el-Kürdî, Maad el-Kürdî, Cakir el-Kürdî, Boğa b. Batû, Abdurrahman b. Doğanç, Muhammed Türkmânî, Şeyh Turhan, Şeyh Tekin, Muhammed b. Belikisa, Matar el-Bedrânî ve Ahmed b. Bakli el-Yemenî gibi halifeleri vasıtasıyla Irak ve Suriye coğrafyasında oldukça geniş bir sahaya yayılmıştır. Halifelerinden üç tanesinin Kürdî mahlasını taşımaları şeyhin Kürt aşiretleri arasındaki etkin nüfuzunu göstermesi bakımından önemlidir. Elbette Seyyid Ebu'l-Vefâ'nın etkisinin sadece Kürt çevrelerle sınırlı olmadığı Türkçe isimler taşıyan diğer halifelerinin mevcudiyetinden açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Halifelerinin farklı milletlere mensup oluşu, Seyyid Ebu'l-Vefâ'nın hem Kürt, hem Türk hem de Arap aşiretleri üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğunu ve bu zümreler tarafından saygı gören, benimsenen bir şahsiyet olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Vefâiyye'nin asıl yayılma sahası olan Irak ve Suriye'deki durumu ve ne zamana kadar etkili olduğu konusundaki bilgiler Anadolu'dakine oranla daha sınırlıdır. İlerleyen zamanda yapılacak detaylı çalışmalar bu coğrafyadaki Vefâiyye etkisini daha somut olarak görmeyi mümkün hale getirecektir.

3. Türkiye Selçukluları Devrinde Vefâî Dervişleri

Tarikatın Anadolu sahasındaki etkisini Vefâî-Babâî şeyhi Baba İlyas Horasânî'nin soyundan gelen Elven Çelebi'nin kaleme aldığı *Menâkıb-ı Kudsiyye fi Menâsibi'l-Ünsiyye*, ve yine aynı soya mensup Aşıkpaşazâde'nin yazdığı *Tevârih-i*

Âl-i Osmân (Aşıkpaşazâde Tarihi) isimlerini taşıyan iki eser ve bazı arşiv belgeleri sayesinde nispeten daha kolay takip etmek mümkündür. Ancak bu bilgiler de Seyyid Ebu'l-Vefâ'nın yaşadığı döneme yahut hemen sonrasına değil, yaklaşık yüz yıl sonra yaşadığı tahmin edilen, belki de tarikatın Anadolu'daki en önemli temsilcisi kabul edilebilecek Dede Garkın ve halifelerinin faaliyetleriyle sınırlıdır.

Muhtemelen Moğol İstilasî önünden kaçarak Anadolu'ya gelen Dede Garkın ilk olarak Maraş-Elbistan civarına yerleşmiştir. *Menâkibu'l-Kudsiyye*'de her ne kadar "Allah'ın rahmeti onu gark ettiği için Garkın adını aldı" ifade edilmekte ise de (Elvan Çelebi, 1995: 9-13), bu ismin dedenin mensubu olduğu Türkmen boyunun adı olduğu ve Garkınlı Türkmenlerine izafeten bu isimle anıldığı anlaşılmaktadır. Dede Garkın, Ortaçağ Anadolu'sundaki pek çok benzeri gibi, hem bir aşiret reisi hem de bir dinî lider hüviyetindedir. Sonraki dönemde yazılan siyadetnâmelerdeki ifadelerden asıl adının Şeyh Nu'man olduğu açıkça anlaşılmaktadır (Ocak, 2011: 45-47). Hasan Yüksel, Erzincan'ın Kemah ilçesine bağlı bugünkü Baklaya köyünde türbesi bulunan Seyyid Şeyh Hasan el-Kirzi'ye ait H. 555/M. 1160 tarihli bir şecereden hareketle Dede Garkın'ın asıl adının Sultan İsmail, dolayısıyla Hacı Bektaş Velî Vilâyetnâmesi'nde ismi geçen Hacı Bektaş halifelerinden Saru İsmail olabileceğini ifade etmektedir (Yüksel, 2008: 149). Ancak bu belgenin orjinalliğinin şüpheli olduğunun bizzat H. Yüksel tarafından ifade edilmesi şeyhin ismi konusunda şimdilik kesin bir hüküm vermeyi zorlaştırmaktadır. Meseleye kronolojik olarak yaklaşıldığında ise, 1240'ta Babâiler İsyanı'nı çıkaran Baba İlyas Horasânî'nin şeyhi olduğu bilinen bu zâtin, isyan sırasında Horasan'dan Anadolu'ya gelen Hacı Bektaş Velî'nin müridi olması pek mümkün görünmemektedir.

Dede Garkın Vefâiyye'nin Anadolu'nun bilhassa kırsal kesimdeki boy, oymak ve cemaatler arasında yayılmasında büyük paya sahiptir. Nitekim Elvan Çelebi'de şeyhin müridlerinin sayısının dört yüz civarında verilmesini (Elvan Çelebi, 1995: 10) onun aşiret reisliği fonksiyonu ile ilişkilendirmek mümkündür. Maraş, Malatya, Urfa ve Mardin gibi bölgelerde yoğun bir propaganda faaliyeti başlatan ve büyük nüfuz kazanan şeyh, göçebe Türkmen dervişlerine karşı oldukça iltifat sahibi olduğu bilinen Türkiye Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubad'ın (1220-1237) takdirini kazanmış, Sultan, bizzat ziyaret ettiği Dede Garkın'a on yedi pare köy vakfetmiştir (Elvan Çelebi, 1995: 8-9).

Çelebi Mehmed devrine ait, 821/1418 tarihli bir belgede yer alan silsileden Dede Garkın'ın Vefâiyye'ye bağlı Garkınıyye adını taşıyan başka bir tarikat daha kurduğu anlaşılmaktadır. Bu belgede yer alan şahsiyetlerin el-Garkını nisbesini taşımaları ve bu durumun Dede Garkın Ocağı'na mensup dedelerin elinde bulunan siyadetnâmelerle de desteklenmesi bu isimde bir tarikatın mevcudiyetini açık bir şekilde ortaya koymaktadır (BOA, Mehmed I. Devri Evrâkı, nr. 1). Nitekim, bugüne

kadar varlığı hiç bilinmeyen bir Garkniyye tarikatının mevcut bulunduğu ve bunun Tâcü'l-Ârifin Seyyid Ebu'l-Vefâ el-Bağdâdî tarikatının bir kolu olduğu ilk defa Ahmet Yaşar Ocak tarafından dile getirilmiştir (Ocak, 2012: 55). Bu bilgiler Vefâiyye geleneğine mensup şeyhlerin çoğunlukla Dede Garkın'ın halifeleri olduğu göz önüne alındığında tarikatın Anadolu'da daha ziyade Garkniyye tarikatı vasıtasıyla yayıldığı açık bir şekilde göstermektedir. Dede Garkın Anadolu'nun güneydoğusunda büyük bir nüfuz kazanmıştır.

Vilâyetnâme'de yer alan bazı ifadelerden kendisinin ve dervişlerinin geyik derisinden tâc giydikleri anlaşılan (Vilâyetnâme-i Hacı Bektaş Veli, s. 22) Dede Garkın, Türk asıllı şeyhlerin Anadolu'da tasavvufun gelişmesine yaptıkları katkıları ortaya koyan en somut örneklerden birisidir. Onun bu kimliği, XIII. yüzyılda Anadolu'daki hakim Türk sufizminin sadece Orta Asya kökenli olmayıp, Güneydoğu Anadolu, Suriye yahut Irak coğrafyasında gelişip olgunlaşan bir tasavvuf geleneğinin temsilcileri olabileceğini de göstermektedir. Nitekim Ahmet T. Karamustafa bu görüşü savunmakta ve gerek Dede Garkın'ın ve gerekse halifesi Baba İlyas Horasânî'nin her ne kadar köken itibarıyla Horasan bağlantılı olsalar da tasavvufî gelenek olarak bu bölgeyi temsil etmediklerini, daha ziyade yukarıda sözü edilen Irak ve Suriye bölgelerinde gelişen mistik yapının temsilcileri olduklarını belirtmektedir (Karamustafa, 2005: 82-83).

Dede Garkın'ın etkileri sonraki dönemlerde de Güneydoğu Anadolu'da varlığını sürdürmüştür. Günümüzde Göksun, Hısn-ı Mansur, Malatya ve Mardin'de Dede Garkın'a nisbet edilen zaviyeler vardır. Birkaç mezarı bulunmakla birlikte Mardin-Dedeköy'deki türbenin asıl mezarı olması kuvvetle muhtemeldir. Zira, Mardin-Viranşehir arasındaki Circip suyu kenarında yer alan bu bölge eski dönemlerden itibaren Dede Garkın sahrası olarak anılmıştır (Göyünç, 1969: 25; Yüksel, 2008: 151). Osmanlı döneminde şeyhin adını taşıyan çok sayıda zaviyenin mevcut olması, bu zaviyelerin bazılarının XV. yüzyılda halen faal olması Garkniyye-i Vefâiyye'nin kırsal kesimdeki etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Günümüzde de Dede Garkın'a bağlı bir Alevî ocağının varlığı bilinmektedir (Dedekargınoğlu, 2010).

Türkiye Selçukluları devrinde Vefâiyye'nin etkisi sadece Dede Garkın ile sınırlı kalmamıştır. Sivas-Suşehri yakınlarında zaviyeleri bulunan, Baba İlyas Horasânî'nin akrabası Şeyh Behlül b. Hüseyin el-Horasanî ve Çoban Baba adıyla da tanınan Şeyh Hüseyin Raî (Yüksel, 2001: 97-105) ile Halil b. Bedreddin el-Kürdî, Şeyh Marzubân ve Dede Garkın'ın halifesi Baba İlyas el-Horasanî de bu dönemde tarikatın Anadolu sahasındaki önemli temsilcileri olmuşlardır. Bunlardan, asıl adı Şeyh Mahmud b. Şeyh Ali el-Hüseyinî el-Bağdâdî el-Vefâî el-Hanefî olan Şeyh Marzubân Selçuklu iktidarı ile yakın ilişkiler kurmuş, Sultan III. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından zaviyesi için 672/1274 yılında bazı vakıflar tahsis edilmiştir (Yüksel, 1995:

235-250). Sultan III. Gıyaseddin Keyhüsrev Behlül Baba zaviyesi için de yine Evâs-ı Şa'ban 672 / Şubat 1274 tarihinde bir vakıf tahsis etmiştir (Turan, 1998: 82; Yüksel, 2001: 102-105). Selçuklu sultanının kısa süre önce ülkeyi ciddi siyasi sarsıntılara sokan bir hareketin mensuplarına karşı bu şekilde cömert davranmasını, Vefâi dervişlerini yeniden devlet lehine kazanma gayreti olarak yorumlanabilir.

Söz konusu şahsiyetlerin zaviyelerini Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen göç yolu üzerinde kurmuş olmaları, iskân, kolonizasyon ve güvenlik bakımından üstlendikleri fonksiyonu göstermesi bakımından oldukça önemlidir (Şahin, 2012: 601). Bu şahsiyetlerden Suşehri'ndeki Baro Köyü'ndeki Behlül Baba'ya, Çobanlı Köyü'ndeki Şeyh Çoban'a ve Zara'nın Tekke Köyü'ndeki Şeyh Marzuban'a ait zaviyeler, Şeyh Marzuban Vakfisi'nde "Azerbaycan yolu" olarak zikredilen bu yol üzerinde kurulmuşlar ve dârü'z-zâkirin adıyla anılmışlardır (Yüksel, 2001: 99).

Adı geçen bu şeyhler arasında Dede Garkın'ın halifesi olan Baba İlyas el-Horasanî'ye Vefâiyye içerisinde ayrı bir yer ayırmak gerekir. I. Alâeddin Keykubad (618-634/1200-1237) ve II. Gıyâseddin Keyhüsrev (634-643/1237-1245)'in Selçuklu Devleti'nin başında buldukları zaman diliminde yaşadığı bilinen Baba İlyas, Garkınıyye-i Vefâiyye'nin hem yaşadığı dönemde hem de halifeleri vasıtasıyla Osmanlı döneminde yayılmasında büyük paya sahip olmuştur. Dolayısıyla onu Dede Garkın'dan sonra Anadolu'da en fazla iz bırakan Vefâi şeyhi olarak kabul etmek mümkündür. Ancak Baba İlyas'ın bu kadar popüler olmasında Anadolu'nun kırsal kesimindeki müridlerinin çokluğu kadar, Türkiye Selçuklu Devleti'ni yıkılışa sürükleyen meşhur Babailer İsyanı'nı çıkaran şahsiyet olması da etkili olmuştur. Seyyid Ebu'l-Vefâ ve Dede Garkın gibi Baba İlyas da bilhassa konar göçer Türkmen ve Kürt aşiretleri arasında büyük nüfuz kazanmıştır (İbn Bibî, 1956: 498). Elvan Çelebi'nin rivayetine göre, Dede Garkın her birisi ehli seccâde olan dört yüz halifesi arasından Hacı Mihman, Bağdın Hacı, Şeyh Osman ve Aynü'd-Devle'yi genç halifesi ve aynı zamanda torunu olan Baba İlyas'ın emrine vermiş ve onları Anadolu'yu irşad etmekle görevlendirmiştir (Elvan Çelebi, 1995: 17-19). Şeyhinin emrini alan Baba İlyas Amasya yakınlarındaki Çat Köyü'ne gelerek burada bir zaviye kurmuş ve faaliyetlerine başlamıştır.

Tevrat'ta isimleri zikredilen pek çok peygamber gibi elinde bir asâ olduğu halde çobanlık yapmaya başlayan, bölgedeki yoksul halkın sorunlarıyla yakından ilgilenen, hastalıklarına karşı bir şifa kaynağı olarak kabul edilen Baba İlyas, bilhassa Moğol istilası önünden kaçarak Anadolu'ya gelen Türkmen aşiretleri arasında kısa sürede büyük bir taraftar kitlesi toplamayı başarmıştır. Kendisini bir mehdi, kurtarıcı, şifacı bir şaman gibi gören ve kayıtsız şartsız bağlılıklarını bildiren bu müridlerinin sayısı bir hayli artınca, peygamberliğini ilan etmiş, bir süre sonra da gerek iktisadî, gerek sosyal gerekse siyasî açılardan Türkiye Selçuklu yönetiminden memnun ol-

mayan bütün zümreleri etrafında toplayarak büyük bir isyan hareketine girişmiştir (Ocak, 2009: 56-114; Karamustafa, 1993: 180).

İsyanın başladığı sırada Amasya'da bulunan Baba İlyas'ın baş halifesi Baba İshak tarafından Adıyaman bölgesinde başlatılan isyan kısa sürede büyümüş, hızla Anadolu'nun güneydoğusuna ve orta kısımlarına doğru ilerlemiştir. İbn Bibî, ahalinin Baba Resûl ismiyle andığı Baba İlyas'ın müridlerinin çekirge ve karınca gibi her köşeden harekete geçtiklerini, arı kümesi gibi kaynayıp oğuldamaya başladıklarını, köyleri ateşe verip duman gibi çevreyi sardıklarını yazmaktadır (İbn Bibî, 1956: 500-502). İsyanın her geçen gün biraz daha büyümesi Selçuklu yönetimini tedirgin etmiş, isyanı bastırmak isteyen Selçuklu ordusu mağlup olmuş, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev başkentini terketmek zorunda kalmış, nihayet paralı Frenk askerlerinin desteğiyle isyan bastırılabilmiş ve Baba İlyas katledilmiştir (Ocak: 2009: 85-139; Karamustafa, 1993: 180-181). Baba İlyas ve halifeleri tarafından çıkarılan böylesine büyük bir isyan, Vefâiyye mensuplarının Türkmen boy ve aşiretleri arasında kazandığı nüfuzu görmek bakımından oldukça önemlidir.

Babailer İsyanı sonrasında, isyana katılan Vefâiyye mensuplarının Türkiye Selçuklu idaresi tarafından sıkı bir takibata uğratıldıkları görülmektedir. Vefâî şeyh ve dervişleri bu baskıdan kurtulabilmek amacıyla merkezi otoritenin daha zayıf olduğu uc bölgelerine göç etmişlerdir. Dervişler, 1243 yılındaki Köseadağ yenilgisi sonrasında Türkiye Selçuklularının yıkılma sürecine girmesiyle birlikte bağımsızlıklarını ilan eden beyliklere ait toprakları yurt edinmişler, faaliyetlerini bu bölgelerde sürdürmeye başlamışlardır. Dede Garkın'ın halifelerinin hayli yoğun olduğu, zaviyelerinin bulunduğu Dulkadiroğulları Beyliği sahasında ve yine Vefâî zaviyelerinin yer aldığı Eratnaoğulları sahasında bu faaliyetlerin sürdüğünü tahmin etmek zor değildir. Dede Garkın ile doğrudan ilişkisi tespit edilmese de, beylikler döneminde Vefâiyye'nin mevcudiyetine dair M. Beşir Aşan tarafından yayınlanan 829/1427 tarihli bir silsilenâme oldukça önemlidir. Bu silsilenâme, tarikatın Seyyid Ebu'l-Vefâ'dan itibaren, onun talebelerinden olduğu kabul edilen Şeyh Ahmed el-Cemî ve onun silsilesinden gelen şeyhler vasıtasıyla Elazığ civarında temsil edildiğini ortaya koymaktadır. Nitekim söz konusu şahsiyetlerden bazılarının mezarları Elazığ'a bağlı Tabanbükü köyündeki Garibler Mezarlığı'nda bulunmaktadır (Aşan, 2005: 1517-1524).

4. Osmanlı Erken Döneminde Vefâiyye Tarikatı

Babailer isyanı sonrasında Vefâî dervişlerinin yerleştiği bölgelerden birisi de Osmanlı Beyliği toprakları olmuştur. Bu sahada tarikatın en önemli temsilcisi beyliğin kurucusu Osman Bey'in kayınpederi olan Şeyh Edebalı'dır. Kardeşi Ahi Şemseddin'den dolayı olsa gerek, son dönemlere kadar bir Ahi şeyhi olduğu ileri sürülen Şeyh Edebalı'nın Vefâiyye tarikatına mensubiyeti *Menâkıb-ı Tâcü'l-Arifin*

*Tercümesi'*nde açık bir şekilde ifade edilmektedir (Terceme-i Menâkıb-ı Seyyid Ebu'l-Vefâ, nr. 2427, vr. 3a). Şeyh Edebalı Osmanlı Devleti'nin kuruluşu aşamasında ilk Osmanlı beylerinin en büyük destekçilerinden birisi olmuş, hem Osman Gazi'nin hem de Orhan Gazi'nin yakın iltifatına mazhar olmuştur. Şeyh Edebalı'nın ilk Osmanlı beyleri ile kurduğu akrabalık ilişkisi ve beylerin bazı icraatları üzerinde söz sahibi olması, kendisi için Bilecik'te büyük bir zaviye yaptırılması Vefâîyye tarikatının Osmanlı Beyliği'nin kuruluşundaki etkisini görmek bakımından önemlidir (Şahin, 2007: 88-93).

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde Vefâîyye'ye mensubiyeti somut olarak bilinen bir diğer şahsiyet Orhan Gazi dönemi dervişlerinden Geyikli Baba'dır. Emrindeki dervişleriyle Bursa'nın fethine katıldığı bilinen Geyikli Baba, fetihteki katkısından dolayı Orhan Gazi'nin iltifatına mazhar olmuş, kendisi için bir zaviye yaptırılmıştır (Lâmiî, 1995: 841). Geyikli Baba'nın şahsında Vefâîyye'nin dönemin gazileri arasında da rağbet gördüğü anlaşılmaktadır. Zira Osman Gazi'nin silah arkadaşlarından Turgud Alp, şeyhin müridlerinden birisidir (Şahin, 2007: 96-98). Geyikli Baba ile Orhan Gazi arasındaki ilişkide belki de en önemli olay, sultanın ona iki yük şarap ve iki yük rakı göndermesi hadisesidir. Geyikli Baba kendisine gönderilen rakı ve şarabı "bizim dergâhımızdan giren rakı bal, şarap yağ olur diyerek bir kazana koydurup, içine ala zerde komak suretiyle kaynatmış ve sultana geri göndermiş" diğer bir ifade ile kendisi ve müridleri adına kabul etmeyip sultana iade etmiş, tarikatını soranlara ise 'Baba İlyas müridi ve Seyyid Ebu'l-Vefâ tarikatından olduğunu' söylemiş, bunun üzerine Turgud Alp'in de kefaletiyle teftişten kurtulmuştur (BOA, Musa Çelebi Devri Evrâkı, nr. 1). Fetihden sonra ise Uludağ yakınlarındaki dergahında faaliyet gösteren, vaktinin büyük bir kısmını dağlarda inziva hayatı sürerek geçiren Geyikli Baba, Orhan Gazi'nin iltifatına mazhar olmuş, tekkesi için bazı vakıflar tahsis edilmiştir (Karamustafa, 1993: 184-185)

Geyikli Baba'nın Vefâîyye tarikatına mensubiyeti, aynı çevreye mensup Kumral Abdal, Abdal Musa, Karaca Ahmed, Abdal Murad ve Postinpüş Baba gibi Abdalân-ı Rum zümresine mensup şahsiyetlerin de benzer bir bağlantıya sahip olabileceklerini akla getirmektedir. Fakat bu şahsiyetlerin gayrisünni bir yaşam tarzı benimsemiş oldukları göz önüne alındığında, en azından konar-göçer Türkmen zümreleri arasında tarikatın bu yapıya müsamaha gösterdiğini tahmin etmek mümkündür. Abdalân-ı Rum'a mensup zümrelerin Yıldırım Bayezid devrinden itibaren önceki dönemlere oranla daha geri planda kalmaları, tarikatın etkisinin de kırsal kesimle sınırlı hale gelmesine neden olmuştur. Vefâîyye'nin etkisinin nispeten de olsa azalmasında, Osmanlı yönetiminin daha merkezi bir yapıya bürünmeye başlamasıyla birlikte, tarikatın etkin olduğu Türkmen unsurları ikinci plana itmesi ve her geçen gün daha fazla güç kazanan Zeyniyye ve Bayramiyye gibi tarikatların daha faz-

la taraftar bulmaya ve iktidarın desteğini almaya başlamasının etkili olduğu tahmin edilebilir (Şahin, 2012: 602).

4.1 Seyyid Velâyet ve Zeyniyye-Vefâiyye İlişkisi

Bununla birlikte tarikatın tamamıyla etkisini yitirdiği söylemek zordur. Zira kırsal kesimde ve konar-göçer Türkmen grupları arasında etkisi her zaman süregelmiştir. Şehir merkezlerinde ise, belki de tarikatın kurulduğu dönemdekine daha yakın bir anlayışla, yani Sünnî bir yapı arz ederek bir süreliğine de olsa varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Bu anlayışın Osmanlı topraklarındaki en önemli temsilcileri ise meşhur Osmanlı tarihçisi Aşıkpaşazâde ve onun damadı Seyyid Velâyet (ö. 929/1522)'tir. Her iki şeyhin de aynı zamanda birer Zeynî şeyhi olmaları, Vefâiyye'nin en azından bu şahıslar tarafından temsil edilen kolunun Sünnileştiğini göstermektedir. Aşıkpaşazâde, eserinde Seyyid Ebu'l-Vefâ ile bağlantısını açık bir şekilde ifade etmiştir (Aşıkpaşazâde, 1331: 1). Hem soyca akrabası olan Seyyid Ebu'l-Vefâ'nın tarikatını hem de Zeyniyye'yi şahsında barındıran Seyyid Velâyet'in Vefâiyye tarikatı içerisinde ayrı bir yeri vardır. O, 880/1475 senesinde hacca gittiği sırada, Mısır'a da uğramış, burada Seyyid Ebu'l-Vefâ soyundan gelen ve aynı adı taşıyan Seyyid Ebu'l-Vefâ b. Ebu Bekir'den Vefâ icazetnamesi almıştır. Bu arada adı geçen şahsın elindeki iki ciltlik Arapça *Seyyid Ebu'l-Vefâ Menakıbnamesi*'ni Türkçe'ye tercüme ettirmiştir (Şahin, 2009: 75-77).

Anadolu'nun dinî yapısının şekillenmesinde birinci derecede etkiye sahip olan Vefâiyye'nin bu tesiri, bugüne kadar başta Fuad Köprülü olmak üzere çok sayıda bilim adamı tarafından ileri sürülen Anadolu'daki İslâm düşüncesinin Orta Asya ve Yeseviyye kökenli olduğu yönündeki görüşlere eleştirel bir yaklaşım getirmeyi zaruri kılmaktadır. Dede Garkın başta olmak üzere, Baba İlyas, Şeyh Edebalı, Geyikli Baba, Aşıkpaşazade, Seyyid Velâyet gibi şahsiyetlerin tarikat silsilelerinin Orta Asya'ya değil de Irak coğrafyasına uzanması Anadolu'da yaygın İslâm düşüncesinin en azından hatırı sayılır bir kısmının Türkistan sahasından ziyade Arap coğrafyasına dayandığını göstermektedir. Yeseviliğin etkisinin hiç olmadığını ifade etmek mümkün değilse bile, Vefâiyye göz önünde bulundurulduğunda, bütün Anadolu İslâmını şekillendirecek derecede güçlü olmadığı ileri rahatlıkla sürülebilir.

5. Vefâiyye'de İnanç, Doktrin ve Etkiler

Vefâiyye'nin üzerinde en fazla tartışılan yönü Sünnî yahut gayrisünnî bir tarikat olup olmadığıdır. Bu konuya dair kaynaklarda yer alan ifadeler, şeyhlerin yaşam tarzlarına dair verilen bilgiler birbiriyle zaman zaman tezat teşkil eder. Tarikatın başlangıcından günümüze kadar uzanan seyri göz önüne alındığında bu konuya dair somut bir yargıda bulunmanın bilimsel bir yaklaşım olamayacağı aşikârdır. Seyyid Ebu'l-Vefâ'nın silsilesinde yer alan Şeyh Muhammed Şenbekî, Ebu Bekir Hevvârî

gibi şahsiyetlerin takva ehli ve şer'i kurallara riayet eden kimseler oldukları vurgulanmasının yanı sıra, tarikatın iki silsilesinden birisinin Hz. Ebubekir'e dayandırıldığı görülür (Terceme-i Menâkıb-ı Seyyid Ebu'l-Vefâ, nr. 2427, vr. 17b-18a). Ayrıca Seyyid Ebu'l-Vefâ'nın Sünnî İslâm düşüncesinin önemli merkezlerinden birisi olan Bağdad'da eğitim görmesi, bölgede oldukça popüler bir şahsiyet olması, onun ehli sünnete ve namazlara oldukça riayatkâr olduğuna vurgu yapılması gibi hususlar tarikatın başlangıç itibarıyla Sünnî bir yapı arz ettiği izlenimi vermektedir. Nitekim *Menâkıbnâme*'de şeyhin mezhebi hakkında ehl-i hadis, Şafii ve Hanbelî olduğuna dair rivayetler olduğu fakat onun dört mezhepten hangisinin delilleri sağlam ise ona göre amel ettiğini açık bir şekilde vurgulanmaktadır (Terceme-i Menâkıb-ı Seyyid Ebu'l-Vefâ, nr. 2427, vr. 19a).

Bununla birlikte Seyyid Ebu'l-Vefâ'dan sonraki dönemlerde bilhassa Dede Garkın ile birlikte bu yapının bilhassa konar-göçer Türkmen zümreleri arasında değişmeye başladığı görülmektedir. Tarikatın kırsal kesimde yahut göçebe Türkmen ve Kürt aşiretleri arasında yayılma imkanı bulmuş olması, yerleşik kitabî İslâm hakkında detaylı bilgiye sahip olmadıkları kolayca tahmin edilebilecek bu zümrelerin sonraki dönemde tarikata gayrisünni yahut İslâm dışı bazı motifler sokmak suretiyle bu değişimde önemli pay sahibi oldukları tahmin edilebilir. Bu etki Babaîler İsyanı'na katılan Türkmen şeyhlerinin şahsında bariz olarak görülür. Yine, bu tarikata mensup Şeyh Marzuban ve Geyikli Baba gibi şahsiyetlere her ne kadar sınıma amaçlı da olsa dönemlerinin hükümdarları tarafından rakı ve şarap gönderilmesi de bu zümreler içerisindeki gayrisünni etkiyi bariz olarak gösterir. Her iki durumda da söz konusu şeyhlerin gönderilen bu hediyeleri iade etmeleri ve kendileri bir anlamda temize çıkarmaları, bunu yaparken de Vefâîyye motifini kullanmaları ilginçtir. Bu tavır Vefâîyye'nin iktidar nezdinde muteber bir tarikat olarak kabul edildiği, dervişlerin bunu vurgulamak ve gönderilen içkileri reddetmek suretiyle hükümdarların iltifatına mazhar olmaları tarikatın yapısını daha karmaşık hale getirmektedir (Şahin, 2012: 602). Her hâlükârda Vefâîyye'nin kırsal kesimine mensup şahsiyetler ile ilgili olarak bu örnekler yer verilmesi ve günümüzde bu geleneğe mensup Alevî ocaklarının mevcudiyeti tarikatın kırsal kesimde gayrisünni bir nitelik taşıdığını somut bir şekilde ortaya koymaktadır. Aynı şekilde günümüzde İran'da Kürtler arasında yaygın bir heterodoks mezhep olan Ehli Haklar'ın Seyyid Velâyet'i büyük takdis ve tazim etmeleri de bu noktada önem taşımaktadır (Ocak, 2009: 113).

Vefâîyye kırsal kesimde böyle bir yapı arz ederken, Aşıkpaşazâde ve Seyyid Velâyet örneklerinde görüldüğü üzere Sünnî bir nitelik arz etmesi, şehirli kesimde başlangıcındakine daha yakın bir anlayışa sahip olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Tarikatın Ebu'l-Vefâ sonrası dönemde Irak ve Suriye'deki seyrine dair yapılacak araştırmalar bu konuda daha somut fikirler ileri sürmeyi kolaylaştırabilir. Şimdilik kesin olarak bilinen, Elvan Çelebi Zaviyesinde yetişen Aşıkpaşazâde ve Seyyid

Velayet'in, Osmanlı coğrafyasında Vefâiyye'yi iktidarın da desteğini almış Sünnî bir tarikat olan Zeyniyye içerisinde temsil ettikleridir. Dolayısıyla tarikatın şehirli mensupları ile kırsal bölgelerdeki mensupları arasında ritüeller açısından farklılık gösterdiği, yani kırsal kesimde daha heterodoks, şehirlerde ise daha Sünnî bir karakter arz ettiği, bu Sünnileşmeyi ise en azından Osmanlı topraklarında Aşıkpaşazâde tarafından gerçekleştirildiği söylenebilir (Şahin, 2012: 602). Bu evrimleşme sürecini A. Y. Ocak'ın yerinde tespitiyle Baba İlyas müridleri gibi, vaktiyle devlete karşı gelmiş bir sufi çevrenin, Anadolu'da artık Osmanlı hakimiyetinin bir daha silinmemek üzere yerleştiği XV. yüzyılda, bu şaibeli geçmişinin hatırasını silmeye yönelik gayreti ile ilişkilendirmek de mümkündür (Ocak, 2006: 142).

Vefâiyye ortaya çıktığı dönemden günümüze kadar Irak, Suriye ve Anadolu'da geniş bir etkiye sahip olmuştur. Dede Garkın, Baba İlyas, Geyikli Baba gibi şahsiyetlerin isimlerini taşıyan Garkınîler, Dede Garkınlılar, Babailer, Geyiklüler gibi Türkmen aşiretlerinin Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde mevcudiyeti ve arşiv belgelerinde yer alan kayıtlar tarikatın nüfuz sahasını göstermesi bakımından önemlidir. Bu durum söz konusu şeyhlerin aynı zamanda birer Türkmen babası olmalarıyla da ilişkilidir. Ebu'l-Vefâ zamanından itibaren, şeyhlerin aşiretler üzerindeki nüfuzları mevcut iktidarın gözünden kaçmamıştır. İktidar sahiplerinin Dede Garkın, Şeyh Marzubân, Geyikli Baba, Seyyid Velâyet gibi Vefâî şeyhlerine karşı cömert tutumları, Baba İlyas Horasanî istisna tutulursa, tarikatın iktidar nezdindeki pozitif konumunu ortaya koyması bakımından önemlidir. Bu yakınlığı iktidarın, aşiretler üzerindeki nüfuzları sayesinde potansiyel tehlike oluşturabilecek bu gruplara karşı iktidarın kontrol altında tutma politikası olarak değerlendirmek de mümkündür.

Buraya kadar sözü edilen Vefâiyye'nin haricinde aynı adı taşıyan iki büyük tarikatın daha mevcudiyeti bilinmektedir. Bunlardan ilki Şemseddin Muhammed b. Ahmed el-Vefâî (ö. 760/1359) tarafından Mısır'da kurulmuş, XV. asırda Mısır ve Suriye'de geniş bir coğrafyada yayılma imkânı bulmuş, etkisini yakın dönemlere kadar devam ettirmiştir (Tirmingham, 1971: 49). Diğer Vefâiyye ise adını Zeynüddin Hafî'den alan Zeyniyye'ye bağlı olarak kurulmuştur. Osmanlı coğrafyasında faaliyet gösteren bu tarikatın kurucusu Şeyh Abdülatif Kudsi'nin halifelerinden olup Şeyh Vefâ adıyla meşhur olan Muslihiddin Mustafa el-Konevî (ö. 896/1491)'dir. Fatih Sultan Mehmed devrinin önemli şeyhleri arasında yer alan Şeyh Vefâ dönemin en önemli alimleri arasında kabul edilmiş, kendisinden sonra posta oturan Ali Dede ile birlikte tarikat Vefâiyye-i Zeyniyye adıyla devam etmiştir (Öngören, 2003: 130-159). İstanbul'daki Vefa semtine adını veren bu şeyhin tarikat silsilelerinden birisinin Tâcü'l-Arifin Ebu'l-Vefâ'nın şeyhi Muhammed Şenbekî ve Ebu Bekir Hevvar'a ulaşması ise oldukça ilginçtir (Lâmiî, 1995: 686). Bu bağlantı, Aşıkpaşazâde ve Seyyid Velâyet gibi Vefâî geleneğine mensup şeyhlerin Anadolu'da yaygın diğer ta-

rikatlar varken neden özellikle aynı kökten gelen Zeyniyye'yi tercih ettiklerini daha anlamlı hale getirmektedir.

6. Sonuç

XI. asırda Irak'lı büyük mutasavvıf Tâcü'l-Ârifin Seyyid Ebu'l-Vefâ el-Bağdâdi tarafından kurulan Vefâiyye tarikatı ilerleyen dönemde Selçuklu ve Osmanlı hâkimiyeti altına girecek topraklarda hatırı sayılır bir etkiye sahip olmuş, Anadolu'daki İslam kültürünün şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. Tarikat ana hatlarıyla Irak, Suriye ve Anadolu sahasında uzun yıllar etkisini sürdürmüştür. Tarihi seyrine baktığı zaman Vefâiyye'nin bazı bölgelerde sünni bazı bölgelerde ise gayrisünni bir karakter arz ettiği görülür. Bazı dönemlerde ise aynı coğrafyada her iki yönüyle de temsil edildiği görülür. Vefâiyye tarikatı Seyyid Ebu'l-Vefâ'nın halifeleri vasıtasıyla yaşadığı farklı kesimler üzerinde derin bir etki bırakmıştır. Tarikatın Anadolu'daki en önemli temsilcisi şeyhin vefatından yaklaşık yüz yıl sonra yaşayan ve kendi adıyla bir tarikat kurduğu anlaşılan Türkmen şeyhi Dede Garkın'dır. Onun temsil ettiği gelenek Baba İlyas Horasanî ve bu sonuncusunun ailesine mensup şeyhler tarafından temsil edilmiştir. Bu şahsiyetlerden birisi olan Şeyh Behlül Dâne'nin zaviyesinin Osmanlı klasik dönemine ait tahrirlerde zikredilmesi ve 1814 yılında hâlen faal olması (Kucur, 1993: 58-59; Yüksel, 2001: 101-102) temelleri Vefâiyye tarafından atılan bir geleneğin uzantılarının uzun yıllar devam ettiğini göstermektedir.

Aynı şekilde Osmanlı Beyliği'nin kuruluş döneminin belki de adından en fazla söz edilen şahsiyeti olan Şeyh Edebalı'nın da bu tarikata mensup olması Vefâiyye'yi Osmanlı'daki tasavvufî düşüncenin temellerini anlamak bakımından bir nebze daha öne çıkarmaktadır. İleryen dönemde Seyyid Ebu'l-Vefâ'nın müridleri ve Arap coğrafyasındaki etkilerine dair yapılacak çalışmalar tarikatın mahiyetinin tam manasıyla kavranabilmesi bakımından son derece önemlidir. Aynı şekilde Türkiye'de son yıllarda Dede Garkın üzerine yapılan çalışmaların biraz daha derinleştirilmesi, bunların sözlü/geleneksel kültürün uzantısı olabilecek rivayetler de göz önüne alınarak değerlendirilmesi Anadolu'da bilhassa kırsal kesimde etkin Vefâiyye/Garkıniyye gerçeğinin daha iyi şekilde anlaşılmasına imkân sağlayacaktır.

Kaynakça

- AŞAN, M.B. (2005). Muhammed Beşir Aşan. "Fırat Havzasında Tespit Edilen Vefâi Silsilesi ve Bazı Düşünceler". *XIV. Türk Tarih Kongresi (9-13 Eylül 2002)*. II/2. Ankara. 1517-1524.
- AŞIKPAŞAZÂDE. (1332). *Tarih*. nşr.: Ali Bey. İstanbul.
- BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA). Ali Emîrî Tasnifi. Musa Çelebi Dönemi Evrakı. nr. 1.
- BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA). Ali Emîrî Tasnifi. Mehmed I. Dönemi Evrakı. nr. 1.

- DEDEKARGINOĞLU, H. (2010). *Dede Garkın Süreğinde Cem*, Ankara: Yurt Yayınları.
- ELVAN ÇELEBİ. (1995). *Menâkıbu'l-Kudsîyye fî Menâsibi'l Ünsîyye*. haz.: İ.E. Erünsal-A.Y.Ocak. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- FİRDEVSİ-İ RUMÎ. *Vilâyetnâme: Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Vel.*, haz.: Abdülbâki Gölpinarlı. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- GÖLPINARLI, A. (1992). *Yunus Emre ve Tasavvuf*. 2. Baskı. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- GÖYÜNÇ, N. (1969). *XVI. Asırda Mardin Sancağı*. İstanbul.
- HARİRİZÂDE. *Tıbyânu Vesâili'l-Hakâ'ik fî Beyâni Selâsili't-Tari.*, III. Süleymaniye Ktp. İbrahim Efendi. nr. 430.
- İBN BİBİ, (1956). *El Evâmîrü'l-Alâ'îyye fî'l-Umûri'l-Alâ'îyye*. nşr. A.S.Erzi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İMAM ŞA'RANİ, (1969). *Tabakâtü'l-Kübrâ*. II. terc.: A. Akçiçek. İstanbul.
- KARAMUSTAFA, A.T. (1993). "Early Sufism in Eastern Anatolia". *Classical Persian Sufism: From its Origin to Rûmî*. ed.: Leonard Lewisohn. London.
- KARAMUSTAFA, A.T. (2005). "Yesevîlik, Melâmetîlik, Kalenderîlik, Vefâ'îlik ve Anadolu Tasavvufunun Kökenleri Sorunu". *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*. haz.: Ahmet Yaşar Ocak. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. 61-88.
- KUCUR, S. (1993). *Sivas, Tokat ve Amasya'da Selçuklu ve Beylikler Devri Vakıfları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- LAMİİ ÇELEBİ. (1995). *Tercüme-i Nefahâtü'l-Üns (Evlîya Menkıbeleri)*. haz.: S. Uludağ-M. Kara. İstanbul: Marifet Yayınları.
- OCAK. A.Y. (2009). *Babaîler İsyanı*. 4. Baskı. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- OCAK. A.Y. (2006). "Türkiye Selçukluları Döneminde ve Sonrasında Vefâî Tarikatı (Vefâîyye)". *Bellekten*. LXX/257. 111-154.
- OCAK. A.Y. (2011). *Ortaçağ Anadolu'sunda İki Büyük Yerleşimci (Kolonizatör) Derviş Yahut Vefâîyye ve Yesevîyye Gerçeği: Dede Garkın & Emîrci Sultan (13. Yüzyıl)*. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayını.
- ÖNGÖREN, R. (2003). *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- ŞAHİN, H. (2007). *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Dinî Zümreler (1299-1402)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- ŞAHİN, H. (2009). "Seyyid Velâyet". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 37. İstanbul. 75-77.
- ŞAHİN, H. (2012). "Vefâîyye". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 42. İstanbul. 600-602.
- Tercüme-i Menâkıb-ı Seyyid Ebu'l-Vefâ*. Süleymaniye Ktp. Esad Ef. nr. 2427.
- TIRMINGHAM, J. S. (1971). *The Sufi Orders in Islam*. Oxford.
- TURAN, O. (1998). *Selçuklular ve İslamiyet*. 4. Baskı. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- YÜKSEL, H. (1995). "Selçuklular Devrinden Kalma Bir Vefâî Zaviyesi (Şeyh Marzuban Zaviyesi)". *Vakıflar Dergisi*. S:25. 235-250.

YÜKSEL, H. (2001). "Bir Babai (Vefâi) Şeyhi Zaviyesi (Şeyh Behlül Baba)". *Osmanlı Araştırmaları*. S: 21. 97-105.

YÜKSEL, H. (2008). "Kim Bu Dede Garkın?". *Türklük Araştırmaları Dergisi*. S: 20. 147-162.